

Vad är konstant och vad är föränderligt i tredje världens teologi?

MANFRED HOFMANN

Manfred Hofmann har sedan 1980 verkat som universitetslektor och senre som professor vid Lunds universitet. Centrala skrifter är bl.a.: Identifikation mit dem Anderen: Theologische Themen und ihr hermeneutischer Ort bei lateinamerikanischen Theologen der Befreiung; Religion und Identität: Maya in Guatemala; (tillsammans med Christina Runquist) Krock eller dialog? Europeiska möten med Latinamerikas ursprungsfolk. Följande artikel bygger på den avskedsföreläsning som han höll vid Centrum för teologi och religionsvetenskap den 27 januari 2005.

1. Den långa vägen

Vid slutet av 1970-talet hade jag förmånen att få forska kring de framväxande så kallade befrielseteologiska fenomenen i Central- och Sydamerika. Doktorsavhandlingen hösten 1978 var en systematisk-teologisk analys av en då ännu ung folklig och samtidigt kyrklig rörelse. Rörelsen riktade skarp kritik mot kyrkans inre maktapparat men ännu mer mot det förtryckande samhället, militarism, rasism och brott mot mänskliga rättigheter under diktaturernas årtionden.

I dag är kontexten starkt förändrad. De kristna motståndsrörelserna i basförsamlingarna bars massivt upp av fattiga som samtidigt var troende. Det finns ingen fattigdom, sade de, som inte är «gjord» av människor kontra människor och Gud. Teologin måste därför handla om dessa processer med fattiggörande subjekt och fattiggjorda objekt, deras vinnare och förlorare. Kritisk teologi undersöker och avslöjar när «fattigdom» blir till en abstrakt term och korten blandas bort genom att dölja de konkreta orättvisa maktrelationerna. Fattiga troende som gjorde motstånd såg jag ofta samtidigt som bedjande och gudstjänstfirande människor. Jag lärde mig förstå, genom en teologiskt reflekterad erfarenhet, att och hur mystik och politik går samman, hur spiritualitet och befriande handling kan förenas i trospraxis, i det som då började kallas *ortopraxis* mot *ortodoxi*.

Den kontextuella teologin i fattig miljö utformades som religionskritik av «det fattiga slaget» när den gick emot dualistiska traditioner som separerar ande och kropp, tro och praxis, kärlek och rättvisa, kyrka och samhälle. Denna teologi var inte abstrakt ideologikritik utan baserades på dualismers dödande effekter för människors kroppar och själar.

Tio år senare, in på 1990-talet, fick jag möjlighet att i min forskning följa andra teologiska spår i tredje världen. Det var när min kollega och vän Per Frostin, teologiskt mest inriktad på afrikansk kontextuell teologi, allt för tidigt gick bort den 8 juli 1992. Jag tog tacksamt upp Pers arv under några forskningsresor till Sydafrika och Namibia.

Tredje världens kontextuella teologier i Afrika har länge varit *Black Theology*, både före och efter apartheid, men de är också Afrikabaserade kulturteologier. De är närvarande i starkt framväxande teologier med pentekostala inslag i AIC, *African independent/indigenous Churches*. På en svensk journalists fråga «vem är Gud för dig?» svarade Desmond Tutu i Storkyrkan i Stockholm 1984: *God is Black*. Svaret var ett kontextuellt tal om Gud. När en svart församling i en av Kapstadens *townships*, kåkstäder, reste ett kors med en svart Kristus på, kom den vita polisen, rev ner den svarte Kristus och lärde ut vit, sydafrikansk apartheidteologi: Jesus var inte svart! Så uppstår kontextuell rasismkristologi.

Sydafrikanska folk, förtryckta under apartheidsystemet, utvecklade kontextuell teologi som befrielsepraxis. De lärde sig genom sina lidanden och i motstånd att kristendom under Sydafrikas apartheid hade blivit en pervers makt. Kristendom förvrids till döds makter när den förvaltas av ekonomiska maktintressen och står i deras tjänst. Pervers teologi uppstår när Jesu hudfärg manipuleras till att bli inslag i maktens apartheidideologi.

Under årens lopp fick jag tillfälle att på olika platser forska kring ett flertal så kallade kontextuella teologier i tredje världen: Befrielse-teologier, Black Theology, feministteologi (och då inte så mycket nordamerikansk-engelsk-svensk som sydafrikansk Womanist Theology), Mujerista-teologi i Sydamerika, och Kodrat Wanita-indonesisk kvinnoteologi i muslimskt dominerad kontext.

Under senare år har ekoteologi och religionsdialogteologi blivit framstående inslag i mångfalden av kontextuella teologier, detta i takt med att de präglas av den mångkulturella och mångreligiösa världen. Där kompletteras en mer socialt inriktad befrielse-teologi med interkulturell och interreligiös kontextuell teologi, till samligas fördel. De nämnda teologierna är på olika sätt och under divergerande namn företrädna i tredje världens många länder i Afrika, Asien och Latinamerika. Dessa teologier är starkt kontextmedvetna till metod och innehåll, därav deras namn.

2. Att vara här

Denna korta historiska tillbakablick visar var kontextuella teologier kommer ifrån allt sedan 1970-talet och var de står i dag. På detta stadium av mångfaldig framväxt blir det redan tydligt vad som förändrats och vad som kommer att bestå. Men några viktiga drag kan och skall förtydligas.

Vetenskaplig teologi, som jag förstår den, är en kritisk granskning av metoder, huvuddrag, fokuseringar, rimliga argumentationer och prospektiva utvecklingstendenser hos fenomen som berör tro, kyrka, talet om Gud och Jesus Kristus, Ande, ecklesiologi och eskatologi. Den breda teologiska ämnesmångfaldens sökljus kring teo-

logiska orter, *loci theologici*, kan och måste också riktas mot tredje världens kontextuella teologier. Om så inte är fallet missar den vetenskapliga teologin en av sina viktigaste uppgifter i en globaliserad värld. Här möter världen och andras teologier oss i Sverige. Samtliga kontextuella teologier har under de trettio år som de funnits genomgått stora förändringar. Somligt har passerats, lämnats åt sidan eller övergivits eftersom det befunnits vara alltför snävt, ensidigt eller rentav felaktigt. Sådant bortlagt material skall jag inte alls uppehålla mig vid. Det har ingen större relevans för teologins nutid eller framtid.

Min vetenskapliga nyfikenhet gäller de framåtpåkande dragen och de utvecklingsbara linjerna. Liksom varje typ av kontextuell teologi har sin egen historia, så finns även gemensamma och omisskännliga teologiska särdrag i olika betoningar av kontextuella trostolkningar. Mitt i all historisk föränderlighet är det intressant att markera några bestående insikter och positioner. Det är religionsvetenskapligt möjligt och nödvändigt att ständigt på nytt beskriva, analysera och konstruktivt kritisera dessa positioner hos de aktuella kontextuella teologiernas inriktning mot framtiden. I all korthet vill jag därför lyfta fram några drag som mer eller mindre tydligt identifierar och bestämmer tredje världens kontextuella teologier i nuet och inför framtiden. Deras nutidsbeskrivning står naturligtvis på en mer trygg vetenskaplig grund än öppna framtidsvisioner.

3. Vänt mot framtiden

Vid detta minnesvärda tillfälle för en avskedsföreläsning vill jag som en sammanfattning av många års teologiska intressen reflektera över mitt vetenskapliga perspektiv. Det har varit vägledande för min forskning i kontextuella teologier i livsmiljöer i tredje världen. Jag begränsar mig till tio huvuddrag som framträder i ett kritiskt teologiskt perspektiv och som får konsekvenser för framtida teologisk utveckling i tredje världen:

1. Mer konstant än något annat är kontextuella teologiers drag av receptiv känslighet för lokala förändringar i samhällen och kyrkor, för strömningar, avbrott och ifrågasättanden genom

nya röster, *interlokutörer*. Denna sensibilitet är inbyggd i själva metoden. Som i all teologihistoria markeras vunna positioner med stickord. De hänger länge med och fungerar som symboliska markörer för ett större begreppssammanhang och fenomen i människors livssituation. Igenkännande termer fungerar som teologiska igenkänningstecken, antingen det är *uti-frui* hos Augustinus, *credo ut intelligam* hos Anselm eller *coram deo-coram homine* hos Luther. Hos Platon blev igenkänningstecknet för idealistisk ideologi en hel grottberättelse. På liknande sätt har även kontextuella teologier sina «upphängare» inför framtiden: de fattiggjorda som det nya subjektet, det maktkritiska perspektivet av centrum-periferi, genusrelationer, klassrelationer, främst maktrelationer, option för de fattiga, det korsfästa folket, metoden av teori och praxis. Utifrån dessa bestående markörer utvecklas och förändras mycket av tredje världens teologier mitt i skiftande kontexter.

2. Kontextuella teologier i tredje världen inordnar sig själva och inordnas av andra i genren av *maktdiskurser*. Att kritiskt bevaka maktrelationer i kyrkor och samhällen, skiftande mellan balans och obalans, dominans och vankraft, övar upp den vetenskapliga blicken för teologisk stabilitet och gungningar, intressespel, dolda och öppna konflikter. Maktperspektivet, en misstänksamhetens hermeneutik, är grundläggande för kontextuella teologier och bestämmer metodiskt ett ständigt kritiskt ifrågasättande av auktoriteter, hierarkier och patriarkala strukturer, främst maktintressenas dolda eller öppna agenda. Vetenskaplighet och teorimedvetenhet hindrar således inte kontextuella teologer från att, förutom att producera teorier och argument, också engagera sig i samhälleliga och kyrkliga förändringsprocesser.

3. Konstant och framåtvisande är också ambitionen att under förändrade kontextuella förutsättningar fördomsfritt läsa och tolka «tidens tecken». Det gäller att upptäcka den rätta «kairos» för kritik och förändrande praxis. Av största intresse är här antropologiska markörer, särskilt det som får människor att lida och dö i förtid. Lidandets art, orsaker och följder knyts till «den strukturella synden» och «det syndiga systemet». Antropologisk och samhällsanalytisk förståelse får konsekvenser för talet om

Gud, Jesus Kristus och kyrkans funktion. Kristologi som kris-logik fokuserar på efterföljelse som engagerad närhet och maktmedvetenhet, bortom individualistiska eller privatiserande insnävningar. Kristus i relation till människans existens finns inte för mindre än att bli historiskt, socialt, politiskt och kulturellt närvarande. Kontextuella trostolkningar skapas långt ifrån som ett begreppsligt pendlande mellan ett antal trosartiklar, från den första artikelns skapelseperspektiv till den ofta kristocentristiskt försvävande trostolkningen av den andra, och så i en ständig tur och retur (Wingren kontra Barth). Fokus ligger inte på den ena eller den andra trosartikeln, isolerade från varandra eller utspelade mot varandra, som i så mycken traditionell svensk och kontinental teologi.

4. Konstant och bärkraftig för framtida kontextuella teologier är inte minst deras hermeneutiska utgångspunkt i de fattigas och marginaliserades erfarenheter av lidanden och förtryck. Dessa kommer till uttryck exempelvis i Sydafrikas post-apartheid och tidigare diktaturdrabbade länder i Central- och Sydamerika – med otaliga försvinnanden, tortyr och mord. Kontextuella teologer får tillgång till dem genom det personliga historieberättandets verktyg av *storytelling*. Berättelserna handlar om helande upplevelser, om healing-visioner. De växer fram ur enskild och grubbunden *memoria* för att leda till befriande livsläkning och samhällsläkning under påbörjade processer av demokratiskapande. De kontextuella trostolkningarnas huvudnerv träffas mest när teologins subjekt, *de lidandes rop och hopp*, hamnar mitt i skärningspunkten av påstått stabila teologiska *loci* och kontextuella variabler. De kastar ett ömsesidigt ljus på varandra. Att undvika duala eller rentav dualistiska teologiska upplägg, exempelvis ande-kropp, tvårikeslära eller därmed sammanhängande agape-eros-dikotomi hos Nygren, gör att integrerande mer än exkluderande helhetsperspektiv blir strukturerande och vägledande. Främst fungerar gudsrikesbegreppet som en sådan integrerande modell.

5. Integrerande helhetssyn ligger närmast en *Andens teologi*, med fokus på förändring, nyskapande, enhet och helhet genom att låta tolkningar av Anden som förändrande kritik «blåsa vart den vill». Anden kallas för trinitetens

engagerade och engagerande handlingskraft mitt i historien, med allt livs materia som arbetsfält. Anden är knuten till materia, till allt liv och livsförnyelse mer än till en hinsides andlighet. Anden förstås som värm mot apolitisk och kroppsförnekande världsflykt. Utifrån förståelsen av Andens verksamhet mitt i den konfliktfulla och ambivalenta historien kritiserar statiska monolitiska gudsbilder som används för att legitimerar auktoritära och patriarkala strukturer, hierarkier, diktaturer, fascismer och nazismer. Detta innebär fokus på öppenhet, förändrande kritik, dynamik och befrielse. Det är motsatsen till stängningar och fragmenteringar i kyrkor och samhällen, exkludering och marginalisering utifrån makteliternas vinstintressen. Kontextuell teologi i tredje världen innebär just inte att fylla vissa nischer i en totalt fragmentiserad postmodernistisk konstruktion, att vara en «nischeteologi». Den är i stället inriktad på att avlyssna den kristna trons och andra religioners mångfald och livsbefrämjande fenomen för att effektivt kunna kritisera förtryck och förstörelse av människors liv. Kritiken sker utifrån tydliga subjekt: maktintressenas offer, både lidande fattiga och *memoria* av de för tidigt döda. Därför gäller det kontextuella teologiska intresset inte heller framstående teologporträtt, som om och om igen tecknas i europeiska klassiker-teologier — en annan typ av fragmentisering.

6. Kontextuella teologier i tredje världen är konstanta i sin intresseinriktning att vetenskapligt fråga, problematisera och kritisera utifrån de *fattiggjordas erfarenheter* och lidanden. Frågeperspektivet hämtas från marginaliserade grupper och exkluderade minoriteter, deras rop efter liv, människovärde och respekt, försoning och fred. Livs- och rättviseperspektiv som bärande grund för kontextuell teologi i tredje världen blir särskilt tydligt i «indigen teologi» i Central- och Sydamerika. Därför har forskningsresor till Afrika och Latinamerika under senare år inneburit att jag tillsammans med min fru Christina lyssnat till och studerat fattiga människors livshistorier. Med sina förtvivalde frågor och anklagande kritik fokuserar de fattiga på livsvärde, respekt, de indigena folkens rätt till sina kulturella och religiösa traditioner, rätt till sin jord som livets moder, *Madre tierra* — i Guds namn. «Indigen kontextuell teologi» är den mest väx-

ande och mångfacetterade i Syd och för framtiden. Från arvet av indigena kulturella och religiösa traditioner, deras kosmologier och helhets-syner kommer de främsta utmaningarna även till Västvärlden. Svensk teologisk forskning skulle må bättre, bli relevant för människor i världen idag, genom att mer orientera sig mot ursprungsfolkens kosmologiska inspiration. «Indigen teologi» finns i många utformningar, exempelvis som «andin teologi», «amerindisk teologi» och «mayateologi». Forskning kring «andin teologi» resulterade redan 1987 i min bok om indigen tro och kyrkoblivande i Bolivia, 2002 i en annan bok om Mayateologi i Guatemala. Senast år 2004 publicerade Christina och jag en bok om indigena kontextuella teologier i ett flertal länder i *Abya Yala*, det ursprungliga namnet för Sydamerika före erövringen. Boken utkom under titeln *Krock eller dialog* och presenterar forskningsresultat från aktuella förhållanden av allt mer påträngande ekonomisk globalisering. Fokus ligger på indigena folks historiska exkludering, marginalisering och för tidiga död — bland annat till följd av destruktiv västerländsk teologi i legitimerande tjänst för kolonialismers, imperialismers och den nutida ekonomiska globaliseringens dödsdömmen.

7. Kontextuella teologiers bestående drag mitt under alla historiska förändringar är också själva metoden för kontextuell teologi: *se-förstå-handla*, ett metodiskt sätt att hålla fast vid den teologiska teorins praxisinriktning. Utan förändrande befriande praxisinriktning ingen teologisk teori, om den inte skall urarta i tillåtande förtryck. Vetenskaplig neutralitet är passiv aggressivitet, säger kontextuella teologer. Kontextuella teologier, och sättet att vetenskapligt forska kring dem, rör sig ständigt på flera metodiskt inriktade nivåer: deltagande observation i de fattigas vardagsliv, teologisk reflektion på den kyrkliga nivån tillsammans med kyrkoarbetare, präster, systrar, bröder och biskopar, samt inte minst reflekterande bearbetning på akademisk vetenskaplig nivå med tillgång till religionsvetenskaplig kompetens. Det senare innebär för min del kritisk teologisk beskrivning, analys och förståelse i samarbete med många kolleger vid ett stort antal forskningsställen i Latinamerika och även i Sydafrika och Namibia. De dialektiska relationerna mellan

dess tre nivåer ger forskningen kring kontextuella teologier särskild dynamik. Den trefaldiga nivåmetoden tillåter inga brott mellan de fattigas konkreta livsvärld, kyrkliga sektorer av olika slag och akademien. Teoretisk teologisk reflektion är metodiskt sammanbunden med teologisk praxis.

8. Under sådana processer upptäcker kontextuell teologi vägar till demokratisk jämlikhet och lika värde för alla, teologiskt tolkat som troende delaktighet i den trinitariska processen. Mystiska upplevelser leder till politik, till politisk mystik, där trinitarisk gemenskap relateras till växande gemenskap i rättvisekampen. Den demokratiska processen öppnas mot eskatologi som handlingsinriktade visioner om växande och slutligen fulländad försoning och fred. I flertalet kontextuella teologier i tredje världen, inte minst i Latinamerika och Sydafrika, beskrivs de fattigas trosförståelse med vardagliga termer: rätten till jord, hälsa, arbete, brosmsmedicin mot HIV/AIDS, boende, mat, gemenskap. Rättigheterna relateras till den av en god Gud gratis givna världen, de av Kristus bekräftade löftena om alla människors rätt till det goda livet. De relateras till av Ande given frimodighet, *parresia*, till kritik och fredfull revolution, när mänskliga rättigheter förstådda som gudomlig rätt förvägras.

9. Fokus hos kontextuella teologier ligger också i framtiden på mänskliga rättigheters teologiska karaktär. De proklameras som förankrade i gudstro och Jesusförståelse, alltså inte enbart som konstruktioner inom ramen för etiska teorier. Anmärkningsvärt är att och hur starkt tredje världens kontextuella teologier står på just teologiska fötter. De uttrycker sig främst i relation till gudstanke, gudspraxis, gudstjänst, liturgi och nattvard som försvar av skapelsens gratis-karaktär, given åt alla, materiell och samtidigt fylld av mystik spiritualitet. Kontextuell teologi observerar hur sådan tro i nästa ögonblick blir till kritik av förstörande strukturer, ekonomiska globaliseringsmakter, av den skuldförökande Världsbanken och IMF, den Internationella Valutafonden. Teologisk kritik träffar alla fattigskapande instrument. Också i framtida kontextuella teologier behåller till synes «världsliga frågor» om jord, hälsa, utbildning och mänskliga rättigheter. Rättvisefrågor står enligt kontextu-

ella teologier ytterst på *teologisk* mark, när livet i sin helhet och i alla dimensioner relateras till talet om Gud som livets yttersta mening och garant, till Jesus Kristus och frälsning som befrielse och yttersta fulländning i gudsrikets fullbordan.

10. Kontextuella teologier i tredje världen är och kommer att förbli särskilt relevanta för kritik och förändring av det rådande ekonomiska globaliseringssystemet. Lokalt och globalt identifierar de makteliternas omätliga hunger efter ägande och dominans, kallad mammon-dyrkan och praktisk gudsförnekelse, som ateism. Den idolatriska marknaden med stort M, iklädd allmaktens totalitära anspråk på att förfoga över liv och död, identifieras som allätande avgud. Den agerar i egenskap av dödsmakter som exkluderar, marginaliserar och fattiggör allt fler människor. Marknadens människogjorda *tsunami* skördar dagligen 50 000 barns liv i svält. Inför marknadens massdödande problematiseras radikalt det teologiska talet om den ständigt genom Anden nyskapande Guden och den ständigt befriande Jesus Kristus. Gudstalet, som senast radikalt borde ha förändrats efter Auschwitz, förändras till problematiskt gudstal utifrån miljontals fattiggjordas lidanden, miljontals dödan- den genom den ekonomiska globaliseringens avgudakult. Flertalets död i dag hänger samman med makteliternas dans kring kapitalismens gylene kalv. Därför är den dansen teologiskt relevant.

Avslutning

I möte med tredje världens kontextuella teologier dras västerländska teologier inför de exkluderades osynliga domstol. Denna frågar varför vissa teologier i den faktiska kontextuella världen trovärdigt och relevant kan tala om kärlek utan rättvisep Praxis, om Guds inkarnation utan inkarnationsvägens fortsättning till alla fattiggjordas befrielse och naturens försvar. Den imaginära teologiska domstolen utfärdar en dom: Att framöver försumma kontextuella teologiers betydelse för liv, demokrati, försoning och fred är brottsligt.

Kontextuella teologier i tredje världen är särskilt relevanta fredsbyggare genom ett entydigt

fokus på livet som kärlekens gestaltning — människornas, naturens och hela kosmos liv. De hävdar att tron på en enda treenig Gud som själva livet och kärleken inte kan bekännas trovärdigt och relevant om inte kampen mot alla livsförstörande dödsmakter fortsätter. Just den ekonomiska globaliseringen utpekas oftast och hos alla kontextuella teologier som den enskilt mest antigudomliga dödsmakten. Den anses vara den huvudansvariga makt som skapar exkludering, marginalisering och de flesta människors allt för tidiga död.

Jag antar att den teologiska tolkningen av den orättvisa Mammon-marknaden kommer att ha giltighet för lång tid framöver på grund av den strukturella synden: förtryckets obotfärdighet, dess inövade fattigdoms- och dödsproduktion. I så fall stämmer vad Gustavo Gutiérrez sade om kontextuella teologiers framtid i tredje världen: de kommer att finnas så länge de fattiga finns – och så länge det finns teologer som reflekterar över Gud som Liv och inte går dödsmakternas ärenden.

Summary

This article presents the text of the lecture which Manfred Hofmann gave at the conference on the Future of Contextual Theology in January 2005 at Lund University. The conference marked the occasion of Aasulv Lande's and Manfred Hofmann's retirement from long academic service. In this lecture Hofmann reflects upon his own academic background and development that led him to work with liberation theology and emerging contextual theologies in different parts of this world. Concentrating on central issues of his research, Hofmann stresses the sensibility of contextual theology for local developments, especially for the voices of the marginalised, the poor, and the oppressed. Power structures need to be exposed. The signs of the time must be interpreted and memories of suffering need to be retrieved not least through biographical recollection and storytelling. But even the method of theology needs to adapt to the demands of its context: hence the interconnectedness between seeing, understanding and acting is the hallmark of a praxis-conscious theology. Finally, a new spirituality has to be explored that both unmask the terror of unjust systems and supports the strengthening of the forces of life, dialogue, justice, and peace, that will overcome both classical forms of dualist theology and contemporary systems of death and exploitation.

